

waarden verduidelijking

KENNISMAKING MET HET BEKENDE

Waardenverduidelijking of Values Clarification is een gesystematiseerde methode om kinderen en volwassenen te confronteren met de waarden waarmee ze leven. Raths, een Amerikaans psycholoog, gaf in 1966 reeds een boek uit met een reeks technieken die deze confrontatie mogelijk moeten maken en dus het inzicht in onszelf en onze waarden moeten verdiepen¹. In 1978 verscheen overigens in het Nederlands een bewerking van dat boek². Wat kunnen we er nu mee doen in het moedertaalonderwijs?

In het najaar van 1980 zette VON-België een stroom waarde(n)verduidelijking³ op tijdens haar conferentie. De stroom werd geleid door Michel Triest en Frans De Smedt.⁴ ⁵ Vanuit de ervaring, aldaar opgedaan, getoetst aan haar eigen visie en voor zover mogelijk aan de praktijk licht Dora Smeesters dit Amerikaans systeem toe. Walter de Hert, die ook de stroom volgde, voegt er zijn eigen praktijkervaringen met 15-17-jarige jongeren (par. 4 en 5) en zijn bedenkingen aan toe.

1. Inleiding: wat is waardenverduidelijking?

Het gaat erom de waarden waarnaar je leeft of denkt te leven te verduidelijken: die waarden te duiden, te onderzoeken wat die waarden voor ons beduiden, welke betekenis ze hebben.

Op die manier voeg je een nieuwe waarde aan je leven toe: je onderzoek om een grotere helderheid te krijgen.

Onze moderne wereld biedt zo'n massa waarden aan, dat de keuze voor de jongeren (en ook voor de anderen) hoe langer hoe moeilijker wordt. Ze raken vaak verstrikt in hun waarden of gooien alle waarden overboord. De methode waardenver-

duidelijking wil een hulp zijn om inzicht te krijgen in zichzelf en zo beter greep te krijgen op zichzelf en zijn omgeving.^{6,7}

Meteen moeten we het belang van dit systeem relativeren. Het is slechts één van de vele middelen om waarden te verduidelijken en is dus zeker niet alleen-zaligmakend. De technieken die Raths aanreikt geven wel de gelegenheid om het systematischer en bewuster te doen.

Willen we met deze technieken in de klas beginnen, dan moeten we wel enkele *stelregels* kennen, die in alle oefeningen aan bod komen en als het ware een voorwaarde zijn om de oefeningen — althans volgens de inzichten van Raths — te doen

slagen.

Het proces

Raths onderscheidt zeven stappen die geleidelijk moeten voeren tot een bewust gebruiken en omgaan met de waarden waarnaar wij leven. Veel van deze waardevormende oefeningen maken ons wel attent op waarden maar leren nog niet ze te hanteren, of ze blijven steken in de eerste stap van elke fase.

Eerste fase:

- 1 vrij kiezen
- 2 kiezen tussen alternatieven
- 3 afwegen van de gevolgen (zeer cognitief aspect).

Deze fase moet zich afspelen op het niveau van het *denken*: kritisch denken, creatief denken, denken op verschillende niveaus.

Persoonlijk vind ik dat kiezen zeer vaak gebeurt (zeker in 1) op basis van voelen en denken samen. Dergelijke keuzen zijn daarom niet de slechtste. Ze zijn vaak bevredigender dan de weloverwogen keuzen die *enkel* op het verstand berusten, wat vaak berekening tot gevolg heeft en ontaardt in hopeloze twijfel. Wie intuïtief kiest – niet impulsief – heeft in zijn keuze eigenlijk al de gevolgen ingebed. Het is echter vanzelfsprekend nodig dat wij de volgende fasen degelijk doorlopen: alternatieven beschouwen en toetsen, de consequenties voor ogen houden.⁸

Tweede fase:

- 4 zich ermee goed voelen
- 5 openlijk ervoor uitkomen.

Het gaat erom dat de leerlingen met hun nieuwe of bewust geworden gevoelens leren omgaan en die ook leren aanvaarden, en dat ze meteen ook klare boodschappen gaan uitzenden om de communicatie te bevorderen.

Derde fase:

- 6 handelen
- 7 regelmatig en standvastig.

Slechts door te handelen raakt men competent in de nieuw verworven waarde. Dit moet niet alleen persoonlijk bevredigen maar ook sociaal-productief werken.

Conventies

Zeer belangrijk – maar ook zeer aanvechtbaar – is dat de klas zich vooraf akkoord moet verklaren

met de volgende voorwaarden:

- 1 we stellen kritiek uit
- 2 ieder mag liegen
- 3 we mogen ons terugtrekken als we liever niet meedoen
- 4 alles is mogelijk.

We zouden bij al wie komt om iets nieuws te leren een vanzelfsprekende bereidheid mogen veronderstellen. De ervaring leert echter dat die bereidheid, die openheid niet altijd en vaak helemaal niet aanwezig is. Speelt onze heilige kritische zin (niet ironisch!) of ons wantrouwen ons geen parten? Waardenverduidelijking wil ons ervan bewust maken hoezeer wij in vooroordelen vast zitten en hoe dit ons vrij handelen belemmert⁹. We zitten hier dus in een vicieuze cirkel: openheid hebben we juist nodig om ons deze open houding eigen te maken of op zijn minst te onderzoeken.

Ik pleit voor een kritische openheid, een openheid die onderzoek niet uitsluit. Integendeel. We ontvangen het nieuwe met vragen, maar ook met bereidheid de antwoorden te wikken en te wegen, eventueel te aanvaarden en te interpreteren naar eigen inzicht.

2. Confrontatie met onze waarden door middel van speelse technieken¹⁰

Deze techniekjes zijn heel prettig om te doen. Indien ze hun relatief belang krijgen in het hele proces en in je hele onderwijs zijn ze zeer verantwoord. In mijn dagelijkse praktijk heb ik ze als *kennismakingstechniek* gebruikt. Daarin kan je je eigen vindingrijkheid vrij spel laten. Hier volgen twee voorbeelden.

Op de conferentie zelf vulden wij, de deelnemers, *individueel* een vragenlijstje in over onze verwachtingen. We rangschikten in volgorde van voorkeur.

Bijvoorbeeld uit:

ik verwacht

- dat ik gestimuleerd zal worden in mijn eigen zoeken
- dat ik mezelf beter zal leren kennen
- dat ik hier duidelijke informatie zal opdoen
- dat ik hier aan mijn trekken zal komen
- dat ik iets zal leren dat ik in de praktijk kan toepassen
- dat ik me hier in een aangename sfeer thuis zal voelen.

We praatten er met twee over: de partner interviewt en zal onze keuze kenbaar maken in de groep achteraf.¹¹

Ik legde de groep vrijwillige leerkrachten voor het TKO Antwerpen¹² volgende lijst voor:

- ik wil een kans geven aan al wie het nodig vindt
- ik wil mezelf ontplooiën als leerkracht
- ik wil mijn vrije tijd (ik heb er genoeg) nuttig besteden
- ik wil in contact blijven met andere mensen
- ik wil in contact blijven met gelijkenkenden
- ik wil vrouwen — die toch al gediscrimineerd zijn — helpen
- ik wil tonen dat een vrouw / een jonge onervaren leerkracht / een werkloze / ik ook iets kan presteren
- ik wil een alternatief voor het onderwijs waarin ik mij gefrusteerd voel
- ik hoop op die manier de maatschappij te veranderen/verbeteren.

Eerst individueel rangschikken, dan per twee bespreken, dan in de groep brengen.

Bij het begin van het schooljaar, als kennismaking bij nascholings-, studie-, speldagen zijn dergelijke oefeningen uiterst geschikt. Ze zijn prima ijsbrekers: je wordt eerst met je neus op je eigen verhouding tot de nieuwe werkelijkheid gedrukt, dan kan je met een mede-deelnemer er eens over praten, daarna hoor je eens wat van de hele groep. Daarenboven blijven ze toch sterk gericht op de situatie van het ogenblik.

Als *losmakende, ont-spannende oefeningen* (strategieën) heb ik de volgende oefeningen graag zelf gedaan en ook wel toegepast. Het succes ermee is verzekerd. *Allen* zijn erbij betrokken en het is een middel om die open sfeer te creëren die je eigenlijk zo nodig hebt voor deze oefening (zie eerste fase van het proces). Je moet ze maar nemen voor wat ze waard zijn in al hun relatieve vrijblijvendheid. Toch kan je ze al inhoud geven naar eigen inzicht en volgens de situatie.

- a wē komen los van onze stoel:
kiezen: wie kiest een Mercedes, wie een 2-pk-tje?
De enen lopen naar de ene kant, de anderen naar de andere. Even losweg antwoorden: praten, lachen, wijzen, verontschuldigen.
- wie is vuur, wie water?
- zelfde procédé

- wie is sprinkhaan, wie mier?
- zelfde procédé
- Je kunt oefeningen naar believen bijmaken.
- b vlug reageren (schriftelijk):
- De leraar zegt een reeks woorden, we rangschikken individueel.
- wie verkies je? Bach, Mozart, Beethoven?
 - wat verkies je? Theater, poëzie, romans?
 - wat vind je het belangrijkste? Milieuvervuiling, Brussel, werkloosheid, criminaliteit?
 - wie wil je het liefst als buur? Gastarbeider, homofiel, prostituee, ex-gevangene?
- Even losweg antwoorden eerst in kleine groepjes, dan in de grote groep, zoals het past.
- Relatief vrijblijvend zijn deze spel-oefeningetjes: ze kunnen aanleiding geven tot diepergaand gesprek of debat (je moet dan wel gesprekken kunnen leiden, anders heb je in de kortst mogelijke tijd de grootste chaos met eventueel slaande ruzie!). Toch vraag ik me af of dieper op de dingen ingaan wel echt nodig is. Verwerking vraagt immers tijd. En zeker de consequenties onder ogen zien en je afvragen of je er goed bij voelt, laat staan handelen (de derde en de zevende stap) vraagt tijd en moet vaak blijken uit het leven zelf.
- Ik denk voor het overige dat deze pretentieuze oefeningetjes meer losmaken dan je zo op het eerste zicht vermoedt en dat je ze ook heel goed kunt plaatsen in andere en anderssoortige lessen.
- c enkele oefeningen als:
- een vierkant verdelen in vier gelijke delen (hoeveel mogelijkheden)
 - hy.navel: één letter invullen en een goed Nederlands woord krijgen
 - ...
 - ...
 - ...

verbindt deze zes punten met elkaar door middel van vier rechten zonder tweemaal in dezelfde punt te komen.

Zoeken, proberen, grenzen verleggen ... een uitdaging voor de een meer dan voor de ander. Voor het moedertaalonderwijs zijn ze minder geschikt.

Met een paar waardenverduidelijkende oefeningen die duidelijk *tot dieper inzicht* willen brengen, heb ik bij de studenten in de lerarenopleiding goede ervaringen. Ook op de conferentie gaven ze aanleiding tot diepergaande gesprekken in kleine groepjes (eventueel paren). Anders zijn deze oefeningen wel wat bedreigend. Je verwittigt dan ook het beste vooraf dat ieder voldoende tijd

neemt om rustig te antwoorden (bezinnend!) en ook en vooral dat de privacy van ieder geëerbiedigd wordt: nooit de bladen opvragen, niet verplichten alle antwoorden voor te lezen of te laten lezen.

a 20 dingen die je fijn vindt om te doen:

- 1 maak er voor jezelf en schriftelijk een lijstje van
- 2 duid in aparte kolommetjes ernaast aan:
 - rangschikking
 - waarin zou je beter willen worden
 - welke dingen geven je aanzien in je eigen kring
 - waaruit blijkt dat je wel risico's wilt nemen
- 3 schrijf er nog andere categorieën bij ...
- 4 bespreek in groepjes: je geeft zoveel prijs als je wil.

b het wapenschild:

We maken een wapenschild voor onze eigen persoon, dat wil zeggen we vullen een leeg maar in vakken verdeeld wapenschild in aan de hand van de volgende vragen:

- 1 waarmee kunnen mensen je gelukkig maken?
- 2 wat is je grootste mislukking?
- 3 wat zou je doen als je één jaar te leven had en je wist dat alles wat je ondernam succes had?
- 4 een onderwerp waarover je absoluut niet wil veranderen
- 5 drie dingen waarin je goed bent
- 6 de kenspreuk van jezelf

Teken in elk vak het antwoord (behalve de kenspreuk natuurlijk), doe het eerlijk en individueel. Daarna gingen we er in kleine groepjes over praten: je geeft zoveel prijs als je zelf wil. (Beide voorbeelden zijn ingekort.)

Als begeleidend leraar doe je gewoon mee natuurlijk!

Het gaat niet op dat je openheid vraagt zonder zelf iets prijs te geven. Openheid kan nooit eenzijdig zijn!

Daarenboven moet je wel je doelstellingen voor ogen houden: een dieper kritisch inzicht krijgen in jezelf en dus ook in de sociale rol die je vervult in de maatschappij waarin wij leven. De gesprekken die hieruit voortvloeien en de eventuele teksten of projecten die je erbij laat aansluiten hebben uiteindelijk meer met moedertaalonderwijs te maken dan de oefeningen zelf.

3. Het waardenblad: werken met teksten

Als leerkracht moedertaal heb je steeds weer te maken met waarden. Daarvoor hoeft je niet op Rath's en zijn systeem te wachten. Spreekbeurten, debaterende vormen, vertellen, gesprekken, taalbeschouwing en vooral ook lezen: zoveel facetten van taalonderwijs. Op deze talige manier probeer je je leerlingen op te voeden tot zelfstandige en kritische mensen. En je zoekt altijd weer middelen om dit doel te bereiken, niet in het minst dus in de leesles. Ik denk hier met name aan de leetuur- of literatuurkring waardoor wij toch 'de leerling een kans willen geven om zijn persoonlijk leven te confronteren met het literaire werk en de leerlingen te laten denken over het verhaal of boek en er hen met elkaar te laten over praten om er beter te gaan over denken'.¹³

In dit systeem ligt de klemtoon enkel en alleen op de waardenverduidelijking. Het waardenblad bevat dan een reeks vragen bij een reeks tekstjes die de leraar in functie van hun waarde gekozen heeft.

Een voorbeeld van een waardenblad over het onderwerp 'Ouders en kinderen'

Teksten

- 1 Welaan moeders en vaders
over heel het land
kritikaster toch niet
wat je niet snappen kunt.
Jullie zonen en dochters
staan boven je bevelen.
Jullie oude baan
is allang uit de mode.
Stap alsjeblieft weg uit de nieuwe
als je geen handje kunt helpen,
want de tijden zijn
aan het veranderen.
(Bob Dylan: But the times they are a-changin' 1964)

- 2 Een moeder tegen haar zoon, tiener:
'Weet je wat wij voor jou zijn? Een hotel, een wasserij, een bank, een restaurant en een taxibedrijf. En voor de rest kunnen wij voor meneer best gestolen worden.'
(Hoogland, maart 1977)
- 3 Een 16-jarige jongen:
'Ik hoef thuis niets te doen. Waarom zou ik? Het is de plicht van mijn ouders om voor me te zorgen. Dat moeten ze volgens de wet. Ik heb hen er toch niet om gevraagd geboren te worden? Zolang ik minderjarig ben moeten ze me eten en kleding geven. En ik hoef helemaal niets te doen. Ik ben helemaal niet verplicht om te doen wat zij willen.'
(T. Gordon 'Luisteren naar kinderen')
- 4 Een tiener over zijn ouders:
'Als je het allemaal eens op een rijtje zet, hebben ze verrassend veel voor ons over. Als we dat voor ogen houden en met respect daarvoor in ons achterhoofd hen tegemoet treden, gaan we automatisch meer rekening houden met hen. Dan vraag je niet: Zeg, Pa, 't is morgen training; jij voert me wel! Maar ga je zeggen: Pa, hebt jij de tijd morgen mij nog eens te voeren?'
(Hoogland, maart 1977)
- 5 'De opdringerige bezorgdheid van vele vaders en vooral van vele moeders voor hun opgroeiende kinderen is dikwijls een uiting van egoïsme, al noemt ze zich "liefde", om zichzelf te verrechtvaardigen. Het verlangen van vele moeders om hun kinderen zo lang mogelijk klein te houden om ze niet te verliezen, schijnt een overal verspreide, chronische familiekwaaal te zijn.'
(Peter Seidmann 'Moderne jeugd')
- 6 Het verhaal van een moeder:
'We gebruikten onze macht vooral om onze dochter tot drie dingen te dwingen: ordelijk en netjes te zijn, naar de kerk te gaan en geen drank te gebruiken. Wat dat betreft waren we altijd zeer streng. Nu weten we dat ze ongeveer de slechtste huisvrouw is die ik ken, dat ze nooit naar de kerk gaat en dat ze bijna iedere avond cocktails drinkt.'
(T. Gordon 'Luisteren naar kinderen')
- 7 'Je bent een jongen waar zo moeilijk kijk op te krijgen is', zei ze zuchtend. 'Weet je, wij hebben niet geleerd met onze kinderen te praten en er zijn zoveel dingen die je bezighouden.' Het klonk als een verontschuldiging en misschien was het dat ook.
(Gie Laenen 'Leven overleven')
- 8 Een vader die raad vraagt omtrent zijn 15-jarige dochter:
'Do I say she must always be home at 10 o'clock? Do I say she must always tell us who she is with and where? Or do we just smile, lay out the meals, accept any crumbs and say nothing? Any advice gratefully received. Yours, Worried Brown Eyes, NW 5.'
(Hunter Davies 'Now I am a teenager's dad'. Uit: 'The Sunday Times')
- 9 Zijn vader werkte nu bij de nachtploeg en zijn moeder had het zwaar in de chocoladefabriek. Zo kwam het dat ze maar twee weken samen thuis waren. Moe, weinig zeggend, kijkend naar de televisie. 'Dat wij beiden dit werk doen dat is om jou een ander leven te geven!' zei mijn moeder eens, toen ze de zoveelste ruzie kregen over samenleven, samen dingen doen. In zijn hart voelde Geert dan een enorm medegevoel met hen beiden en hij verweet zichzelf vaak niet genoeg na te denken alvorens zijn opmerkingen met luide stem te verkondigen.
(Gie Laenen 'Leven overleven')
- 10 Uit een brief aan TOP:
'Met mijn groter wordende kinderen heb ik al vaak gepraat over de jeugd van vandaag. Ik heb de indruk dat men op de scholen de jeugd soms beter voorstelt dan ze eigenlijk wel is. Graag schrijf ik u eens mijn opvatting over de jeugd van vandaag. Ik hoop dat u mij een antwoord stuurt.
Als ik rondom mij kijk dan zie ik niet veel goeds van de jeugd. Ze kunnen het allemaal goed zeggen! Ze protesteren tegen hun leraars, maar zelf doen ze niet veel. Ze willen een gemakkelijk leven. Ze protesteren tegen hun ouders, willen vrijheid, uitgaan en pret maken, maar studeren? Daarvoor hebben ze weinig tijd. Ze vergeten te gemakkelijk dat hun ouders hard moeten werken om hen te laten studeren. Ze willen iedereen de les spellen, maar hebben zelf nooit iets verdiend. Aan jeugdbeweging doen ze niet meer mee, dat is te lastig. De godsdienst zegt hun ook niets meer. Ze geloven niet meer. Christus zegt hun niets meer, maar al wie lang haar heeft en een beetje eigenaardig en dom doet, lopen ze na.'

Mogelijke vragen bij dit thema:

(de suggesties komen van de deelnemers aan de conferentie)

- 1 Welke van al deze teksten spreekt je het meest aan (een drietal)?
- 2 Waarom heb je die teksten gekozen?
(Stel iemand heeft teksten 2, 4 en 7 gekozen:)
- 3 Hoe denk je dat de zoon zich voelt, terwijl zijn moeder dit zegt (2)?
- 4 Welke verwachtingen heeft de moeder betreffende haar zoon denk je (2)?

- 5 Hoe denk je dat de verhouding is tussen moeder en zoon
 - a op dit ogenblik?
 - b in het algemeen (2)?
- 6 Hoe zou je de tiener in (4) karakteriseren?
- 7 'Hoe meer ik van huis ben, hoe meer ik van thuis vervreemd.'
Ben je akkoord met deze stelling? Verklaar. Licht toe.
- 8 Bekijk in gedachten de kamer waarin je slaapt of studeert. Wat zou je erin anders willen? Hoe zou dat komen?
- 9 Maak een lijstje op van dingen die je thuis prettig/niet prettig vindt.

Uit deze probersels blijkt wel hoe moeilijk het is om te voldoen aan de regels die een leraar in acht moet nemen wanneer hij vragen voor een waardenblad opstelt. Die regels zijn:

- je vragen moeten eerder suggesties zijn
- je moet niet moraliseren
- jouw standpunt mag niet achterhaalbaar zijn
- stel geen vragen waarop je alleen met ja of nee kunt antwoorden
- ga van een algemene problematiek naar de concrete situatieproblematiek van de leerling
- maak geen te lange vragenlijst
- zorg dat er pro- en contrateksten in je reeks zijn
- stel je vragen zo, dat de zeven stappen die Rath's vooropstelt, aan bod kunnen komen.

Er blijkt uit deze ervaring hoe moeilijk het valt om niet te manipuleren of te suggereren. Maar er blijkt tevens uit dat je zelf zeer kritisch leert staan tegenover je eigen gedrag en houding. Meteen blijkt hoe belangrijk de persoonlijkheid van de leraar wel is, hoezeer hij invloed uitoefent op zijn leerlingen. Het is een mogelijkheid voor de leraar om te reflecteren op zijn eigen waarden.

4. Bedenkingen bij twee praktijkervaringen: ieder zijn waarde

Wie doet er niet aan waardenverduidelijking in de klas? Dat is één van de vragen waarmee ik na de VON-conferentie van oktober '80 naar huis ging. Ik zit er nog altijd mee. Waarschijnlijk zijn er inderdaad relatief weinig mensen die met waardenverduidelijking werken, zoals Louis Rath's dat als systeem ontwierp. Maar al die anderen die bijvoorbeeld een literaire tekst niet enkel analyseren naar vormelijke, literair-esthetische aspecten maar ook ingaan op de waarden die auteur en/of karakters in de tekst verkondigen of (schijnen te) hanteren en die toetsen aan de waarden en overtuigingen van de groepsleden, vallen die dan buiten de idee 'waardenverduidelijking'?

Misschien moet hier het onderscheid gemaakt worden tussen *Waardenverduidelijking* en *waardenverduidelijking*, tussen de stroming binnen de Amerikaanse humanistische psychologie en een logisch onderdeel van attitudevorming, tussen een systeem en een overtuiging of geloof. In het voorwoord tot het praktijkboek van Sidney Simon schrijft iemand: 'Het gift dat van binnen uit komt is veel sluipender en moeilijker te herkennen (ten opzichte van het gift van buitenuit: kernenergie, raketten, werkloosheid — mijn haakjes). De voedingsbodem waarvan iets in ons allemaal aanwezig is wordt gevormd door inertie, hang naar comfort, tevredenheid, met onvolledige of gezeefde informatie, gemakkelijk streelbare eigenliefde, evenwijdigheid aan het eigen belang, de hang naar sensatie, het gevaarloze van de tweehandse emotie gemedieerd via filmheld, tv-serie, boulevardblad.'¹⁴

Dit citaat zou je kunnen verwachten in een tekst waarin verder de pedagogische stellingname geponeerd wordt dat de mens één wezen is dat niet opgesplitst kan worden in cognitieve en affectieve facetten; dat opvoeding dus aandacht aan de hele mens moet besteden, dat dit consequenties heeft voor de school: als kritisch onderzoek van de eigen leefwereld, zelfbetrokkenheid in het leerproces, aandacht voor attitudes, communicatieve vaardigheden, enz. Dit is echter allang niet meer nieuw. Ook in het moedertaalonderwijs wordt dit gedachtengoed meer en meer geïntegreerd. Op de keper beschouwd zou je het handboek *Paard van Troje*¹⁵ als een waardenverduidelijkend boek kunnen betitelen. De verschillende oefeningen zijn waardenverduidelijkende oefeningen. Ik denk bijvoorbeeld aan het hoofdstuk 'Vrouw Zijn' waarin duidelijk de waarden achter rollenpatronen worden besproken. De ervaring met dit hoofdstuk was vrij positief; de ervaring met sommige oefeningen uit het praktijkboek van Simon was dat niet altijd. Waarmee ik maar wil zeggen dat je niet bij *Waardenverduidelijking*

raad moet zoeken om aan waardenverduidelijking te doen.

Een tweede oprisping dan. Ronald Reagan hoeft voor mij geen president te worden om mij wantrouwig te doen staan tegenover al wat van Amerikaanse denkmakelij is. Mijn wantrouwen tegenover wat de zogenaamde humanistische psychologie sinds Rogers vanuit de VS regelmatig over de hele wereld uitbraakt is vrij groot en tot nader bericht onverantwoord. Want zowel de leetuur van hun boeken (die altijd verdacht snel in het Nederlands vertaald worden in vergelijking met boeiender didactische literatuur) als de ervaring in mijn eigen omgeving met Rogerianen, Gestalttherapeuten, Bio-energetici and the likes of them is vrij negatief. De Amerikaanse vormingswereld (zowel binnen het onderwijs als er buiten) is erg verschillend van de Europese; het klakkeloos overnemen van elke nieuwe trend uit de VS is funest. Het sterk commerciële en populariserende effect van die trends werkt verstikend. Binnenkort komen waarschijnlijk de eerste Waardenverduidelijkingsgezelschapsspelen op de markt en kan je kiezen tussen Monopoly, Lotto en Mens erger je Wel. Een tweede typische trek van die trends is dat ze dingen inkapselen, er aparte fenomenen van maken. Waardenverduidelijking is daar een mooi voorbeeld van. Na de les in wiskunde, het uurtje spelling, een tijdje waardenverduidelijking. Te gek. Waarden worden op elk moment gebruikt — niet als daar de tijd voor is. Mijn ervaringen met de oefeningen uit het praktijkboek illustreren dat een beetje: de oefeningen op zichzelf waren prettig om te doen want meestal in spelvorm. Toch bleef er steeds een gevoel van verwarring, van vaagheid over — wat deden we nu eigenlijk, wat wilden we bereiken, was dit een les moraal of moedertaal? Oefeningen die daarentegen geïntegreerd werden in lesgehele hadden veel meer succes. Waardenverduidelijking als onderdeel van de emotionele en sociale opvoeding is een *must*, als inkapseling van bepaalde menselijke facetten onzinnig.

Het komt er dus op aan de idee en de praktijk van Waardenverduidelijking te integreren in het moedertaalonderwijs. Zoals in het voorbeeld van Paard van Troje het geval was. De twee volgende voorbeelden spelen daar op in. Wat de oefeningen van het praktijkboek zelf betreft, wil ik het volgende nog even vermelden: de meeste lijken sterk op de rollenspelen en discussiespelen die bij discus-

sie- en communicatievaardigheidstrainingen worden gebruikt.¹⁶ Goed is dat ze telkens in twee momenten uiteen vallen: eerst een individueel 'bezinnings'-moment, waarbij een bepaalde opdracht wordt uitgevoerd, daarna een praatmoment in kleine of grotere groepjes. Dit schenkt ieder de tijd en de vrijheid om voor zichzelf de opdracht te vervullen en met anderen erover te praten. Dat was trouwens een tweede verschilpunt. De oefeningen spelen over het algemeen in op de eigen persoon. Wat je zegt slaat op jezelf en je eigen leefwereld — geen rollen en rolleving dus.

5. Twee positieve ervaringen met waardenverduidelijking

*Het schuilkelder bij fall-out probleem*¹⁷ ¹⁸

Deze oefening zorgde zowel tijdens de conferentie als later in de klas voor opschudding. Waar gaat het om?

De deelnemers wordt gevraagd zich in te leven (hier dus wel rollen) in de huid van een aantal leidinggevende personen, die bij het uitbreken van een atoomoorlog de evacuatie van de betrokken gebieden organiseren. Het probleem dat rijst is het volgende: er is nog slechts plaats voor zes personen in een schuilkelder; er zijn echter tien kandidaten. De deelnemers moeten beslissen wie er in mag en wie niet. Om de keuze moeilijker te maken worden vrij uiteenlopende kandidaten voorgesteld, maar wel allemaal ergens marginalen waar in onze maatschappij vrij veel vooroordelen om zijn. Zo is er een 16-jarig, zwanger meisje met een laag IQ, een agressieve politieman met een geweer, een oude predikant, een vrouwelijke arts die geen kinderen meer krijgen kan, een oude violist die net uit de gevangenis komt in verband met drugs, een militante neger, een homoseksuele architect, een oude prostituee, een rechtenstudent en zijn mentaal labiele vrouw die weigeren gescheiden te worden.

Op de conferentie kwam het in onze subgroep tot een confrontatie tussen de 'het is toch maar een spel'-opvatting en de 'ik weiger over mensenlevens te oordelen'-mening. Dit blijkt zich af en toe voor te doen met deze oefening. In de klas weigerde één meisje ze te maken, terwijl de anderen rustig kandidaten zaten te schrappen alsof het om een invuloefening ging. Het gevaar dat het gebruik van spel in zo'n situatie biedt is inderdaad niet denkbeeldig. Als spel zijn waarde haalt uit de

'als of'-situatie die gecreëerd wordt, dus een laboratoriumsituatie die experimenten toelaat waar nooit geëxperimenteerd kan worden in het reële leven, dan kan spel ook een schijn-veiligheid bieden: want door de spelvorm te willen behouden, werden een hele reeks waarden — en daar ging het toch om — overboord gegooid.

De oefening werd in de klas gemaakt naar aanleiding van een vrij theoretisch artikel uit *Vrij Nederland*¹⁹ over ongevallen met kernwapens en de moeite die de VS deden om dat in de doofpot te steken. Het ging om een vrij lange lijst die niet helemaal vrij was van saaiheid maar toch vrij belangrijk in de op dat moment op gang zijnde discussie over kernwapens. Bedoeling was door de oefening de eigen betrokkenheid bij de problematiek te vergroten, niet enkel te blijven bij de statistieken over wapens en ongevallen maar ook de menselijke aspecten van een mogelijke oorlog in de groep te bespreken. Dichter bij huis lag het lezen en samenvatten van niet-fictionele teksten. Het werd geen succes — ergens stond de opdracht te ver van de deelnemers af, sloot ook niet bij de tekst aan, bleef wat in het ijl hangen. De vooroordelen waren groot; de meeste groepen hadden er niet tegen opgezien vlug een lijstje op te stellen zonder zich al te veel vragen te stellen; de motivatie om er verder op in te gaan ontbrak.

Een maand of zowat later zond de BRT-schoolradio echter een luisterspel uit van Herwig Hensen, getiteld *De Bunker*²⁰, dat net dezelfde problematiek behandelde. Ene Matthias werd ertoe verleid een schuilkelder voor vier personen te bouwen. Een voor een melden zich kandidaten om mee de bunker in te gaan. Op een bepaald moment breekt de oorlog effectief uit. Na een confrontatie tussen Matthias en diverse personen zoals gemeenteraadsleden, de politie, zijn vriendin, de ouders van die vriendin, de directeur van de school waar hij les geeft, ... blijven twee leerlingen (met de beste stemmen) in de bunker achter terwijl Matthias naar buiten loopt om 'de paddestoelen te gaan plukken die ik zelf mee gezaaid heb'. Een literair niemandalletje maar een uitstekend uitgangspunt voor een oefening in waardenverduidelijking. Na de beluistering werd uitvoerig ingegaan op de opeenvolging van gebeurtenissen en dialogen. De motieven van de verschillende bezoekers en 'pleiters' en die van de hoofdfiguur om te weigeren of toe te stemmen werden grondig onderzocht en individueel thuis uitgeschreven. De tweede les werd gewerkt rond de

twee hoofdthema's:

- overleven in een atoomoorlog: ja of nee?
- indien niet iedereen kan overleven, wie wordt dan geselecteerd?

Twee keer werd een korte brainstorming gebruikt om de verschillende elementen die in de antwoorden kunnen meespelen te verzamelen. Een keer was het uitgangspunt: 'wat gebeurt er allemaal als een atoomoorlog uitbreekt?' Een tweede keer was dat: 'welke eigenschappen heeft een ideale mens?' De gesprekken en discussies die daar omheen plaatsvonden waren boeiender en geanimeerder dan die met strategie 41 (het schuilkelder bij fall-out-probleem). De situatie die gecreëerd werd in het luisterspel leek uitnodigender om op in te gaan omdat er reeds bepaalde stellingen namen genomen werden. Bij de oefening vertrok men eigenlijk van een nulpunt.

Dit keer werd het geheel besloten met een schriftelijke oefening: beschrijf je eigen bunker en wat je ermee naartoe neemt. Ditmaal werd het 'spel' wel overschreden en kwamen er wel antwoorden in de zin van: sorry, maar dat kan ik niet want ik wil niet in zo'n bunker want dat is zinloos. De opdracht die ergens het midden hield tussen zakelijk en creatief schrijven werd vrij enthousiast beantwoord en geëvalueerd. Over het algemeen had iedereen het gevoel positief werk geleverd te hebben.

Lopen, zitten en opstaan

Het is in het algemeen makkelijker kritisch te staan tegenover het verleden dan tegenover het eigen heden. Dit uit zich bijvoorbeeld in de kritiek tegenover waarden van vroeger, van ouders. De volgende oefening speelt daarop in. Het ging om een oefening rond wat men wel eens 'etiquette' noemt. Ik geef u een uittrekseltje van de gebruikte tekst:

De trap op en af

Bij het opgaan van de trap eist de etiquette in Nederland en België dat de man voorgaat. Deze regel stamt uit de tijd dat het onwelvoegelijk werd geacht wanneer een man ook maar een tipje van een vrouwenenkel of -been te zien kreeg. En om de vrouw te behoeden voor steelse mannenblikken, behoorde de man dus op de trap voor te lopen. Het motief van de steelse mannenblikken is in deze veel openhartiger tijd vervallen, maar de etiquetteregel is blijven bestaan, waarschijnlijk op esthetische gronden — en niet ten onrechte. De

*korte rokken onthullen immers ook de minder welgevormde benen en niet iedere vrouw verstaat de kunst om sierlijk als een hinde de trap te beklimmen. Bij het afgaan van de trap laat de man de vrouw voorgaan.*²¹

Titels van andere deeltjes: door de draaideur, tu-
toyeren, trouwerij in traditionele stijl. Er werd
wat afgelachen. De voorgelezen tekst werd uit-
voerig inhoudelijk besproken om te voorkomen
dat verschillende punten weggelachen zouden
zijn. De vraag 'denken jullie dat zulke regels nu
ook nog bestaan' leidde tot een aarzeling. Beslo-
ten werd een oefening daaromheen te maken.
Deze oefening verliep volgens de gekende struc-
tuur: ieder kreeg een lijst met uitspraken die
hij/zij voor zichzelf moest verwerken en numme-
ren van 1 tot 10. Daarna volgde discussie in de
groep.

Op de lijst kwamen uitspraken voor als:

- de eerste keer dat je officieel bij je vriend/
vriendin thuis komt draag je een versleten blue
jeans, sportschoeisel, een stel badges, een gro-
te excentrieke zonnebril.
- je spreekt kennissen van je vader (zaakkennis-
sen) aan met jij/je.
- je eet tijdens de les.

In totaal tien uitspraken over allerhande toestan-
den, die nogal eens aanleiding gaven tot felle dis-
cussies. De groep besloot dat er nog altijd vaste
waarden gehanteerd worden alhoewel die nog zel-
den als regels voorkwamen. De invloed van het
gezin verving de etiquette — aldus de groep.

6. Oefening in waardenverduidelijking van waardenverduidelijking

- 1 Hoe heb je waardenverduidelijking ervaren?
- 2 Zou je hiermee in de klas kunnen werken? Zo
ja, hoe? Zo neen, waarom niet?
- 3 Kun je waardenverduidelijking in verband
brengen met creativiteit? Zo ja, in hoeverre, in
welk opzicht?
- 4 Zie je in deze methode de mogelijkheid om de
leerlingen kritischer te maken tegenover hen-
zelf, ook in hun betrekking tot de anderen?
Zo ja, hoe?
- 5 Kan waardenverduidelijking leiden tot eman-
cipatorisch gedrag? Onder welke voorwaar-
den?
- 6 Brengt waardenverduidelijking ons tot dieper
inzicht in onszelf en de wereld rondom ons?

Zo ja, welk inzicht? Zo neen, waar zijn de be-
letsels?

- 7 Brengt waardenverduidelijking tot verande-
rend gedrag? Tegenover onszelf? Tegenover de
maatschappij?

Mijn antwoorden:

- 1 W.V. heb ik ervaren als iets dat ik reeds kende
en al altijd heb pogen toe te passen. Soms is
dat mij gelukt. Er is niets nieuws onder de
zon.
- 2 Jazeker. Ik heb het gedaan. Zo vrijblijvend als
die spelletjes soms lijken, zijn ze zeker niet. Ik
zou dit alleen functioneel gebruiken; als
schrijfoefening, als debat, als lees oefening.
- 3 Ja. De openheid die je nodig hebt en die je
ook beoogt staat ook borg voor ontplooiing
van creativiteit.
- 4 Daar ze steeds keuzen moeten maken, moeten
ze wel onderzoeken en dus kritisch staan te-
genover zichzelf en anderen.
- 5 Emancipatorisch gedrag impliceert zelfstandig
handelen en verantwoord handelen. Daarenbo-
ven maakt reflectie op eigen waarden weer-
baar tegenover manipulatie: verlang ik wel zo
naar die vliegtuigreis als folders mij willen
doen geloven?
- 6 We komen tenminste tot het inzicht dat we
vooroordelen hadden, ook al zijn we tegen
vooroordelen. Onze opvattingen zijn dus wel
heel wat oppervlakkiger dan we wel graag zou-
den willen geloven.
- 7 Vanuit de vorige inzichten kan en moet zeker
veranderend gedrag mogelijk en zelfs waar-
schijnlijk zijn. Want waar gaan we anders de
overtuiging en de moed, de wilskracht en de
kracht halen om te leven naar onze overtui-
ging en daardoor de maatschappij te verande-
ren vanuit de plaats waar we staan.

Slotbemerking

Een berichtje voor de zachten, de onzekeren, de
angstigen, de twijfelaars, de verlegenen:

*De bedoeling van waardenverduidelijking is
door zelfkennis naar zelfvertrouwen
door zelfvertrouwen naar meer zelfbewustzijn
door meer zelfbewustzijn naar meer durf
door meer durf beter weerbaar.*

Een berichtje voor de harden, de zekeren, de
heersers, de lefbekken, de knappe praters, de

doelbewusten:

De bedoeling van waardenverduidelijking is
door zelfkennis naar meer zelfkritiek
door meer zelfkritiek naar bescheidenheid
door meer bescheidenheid naar meer tolerantie
door meer tolerantie naar democratisch handelen.

Noten

- 1 Louis Rath, Merrill Harmin & Sidney Simon *Values and Teaching, Working with Values in the Classroom* Second Edition. Charles E. Merrill Publishing Comp., Columbus Ohio, 1966, 353 blz.
- 2 Louis E. Rath c.s. *Naar eigen waarden. Emotionele en sociale ontwikkeling in het voortgezet onderwijs. Deel I – Basisboek*. Lemniscaat, Rotterdam, 1978. 110 blz.
- 3 De stroomleiders spraken over waarde-verduidelijking. Wij vinden het juister Values Clarification als waardenontwikkeling te vertalen, te meer daar het onmogelijk is één waarde van andere af te zonderen.
- 4 *Impuls* 2/1979-80, blz. 83: kennismaking met waardeverduidelijking II. Michiel Triest heeft een studiereis van twee maanden achter de rug in de VS waar hij in verband met waardeverduidelijking boeiende contacten had met het echtpaar Howe.
- 5 *Moer* 1980/5, Leesvoer p. 53 over *Impuls*.
- 6 *Impuls* 1/1979-80 kennismaking met waardeverduidelijking I, blz. 2-4. Roger Standaert.
- 7 Sidney Simon c.s. *Naar eigen waarden. Emotionele en sociale ontwikkeling in het voortgezet onderwijs. Deel II – Praktijkboek* Rotterdam, Lemniscaat, 1978. 168 blz.
- 8 id. Op blz. 14 bespreken de auteurs het waardenvormingsproces van Rath op een andere wijze dan Rath zelf. Zij beginnen met waarderen en dan komt het kiezen uit alternatieven. In de keuzefase komt het vrij kiezen achteraan. Het sterk cognitieve 'kiezen na het onder ogen zien van consequenties' komt op de vierde in plaats van op de derde plaats.
- 9 Jef De Leeuw *Impuls* 3/1979-80, blz. 121.
- 10 Al deze strategieën (en meer) kan je vinden in het praktijkboek van Simon.
- 11 *Von-informatie* 1980, 4e nummer.
- 12 TKO: Tweede Kans Onderwijs, een project dat dit jaar startte in Antwerpen en door vrijwillige leerkrachten opgezet werd om volwassenen op te leiden o.m. tot het behalen van een diploma middelbaar onderwijs.
- 13 *VONK* 1981, nr 2, R. Roger 'De literatuurkring in actie'.
VONK 1981, nr 3, D. Smeesters 'De literatuurkring in actie, een reactie'.
- 14 Simon, blz. 6. Voorwoord van prof. dr. J.J. Dumont, prof. dr. J.F.W. Kok, Dr. J. Valk.
- 15 J. Corjanus e.a. *Paard van Troje. Moedertaal voor boven de zestien* Meppel, Ten Brink.
- 16 Ik denk hier met name aan het boek: Frank Oomkes *Handboek voor Gesprekstraining* Meppel, Boom, 1976.

- 17 De eerste ervaring (a) speelt zich af in een vijfde jaar technisch onderwijs (16-17-jarigen), de tweede (b) in een vierde jaar t.o.
- 18 Dit is strategie 46 uit het praktijkboek van S. Simon.
- 19 Ko Colijn en Paul Rusman *Kromme Speer. De bom ontploft ook wel zonder oorlog* VN, 6 december 1980.
- 20 BRT Schoolradio 12/3/81.
- 21 A.M.J. Van Deinsse *Etiquette* Amsterdam, Elsevier, 1965, blz. 35.

WIE TEKENT VOOR MOER?

De redactie wil in de komende jaargang enkele *illustraties* in het blad opnemen. We zoeken daarom contact met iemand die bij te publiceren stukken per aflevering enkele *tekeningen* wil maken.

Bel of schrijf even naar het redactie-adres:

Johan Eimers
Groenestraat 49
6531 HB Nijmegen
tel. 080 – 556211